

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних дисциплін
та фізичної підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Політологія»
вибіркових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Аеронавігація

за темою 8 - «Витоки демократії та її цінності»

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2022 №8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.08.2022 №1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 №8

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 10.08.2022 №1

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Кошева Ю.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

План лекції

1. Поняття демократії.
2. Основні концепції демократії.
3. Народовладдя в Україні: можливості і реальність.

Рекомендована література:

Основна

1. Конституція України. - К. 2011.
2. Погорілий Д.Є. Політологія: кредитно-модульний курс. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури. Фірма «Інкос». 2008. - 432 с.
3. Політична система сучасної України. Особливості становлення, тенденції розвитку. - К.,-1998.
4. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2004. -736 с.
5. Політологія (за ред. Н.И. Сазонова).-Х., 2001.
6. Політологія /За ред. А.Колодій.- К., 2003.
7. Політологія /За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. -К., 2001.
8. Рудич Ф.М.Політологія. Підручник. - Київ,-2005.
9. Себайн Д., Торсон Т. Історія політичної думки.-К., 1997.
- 10.Урін О.В. Політологія. Конспекти курсу лекцій з таблицями та схемами (шосте видання). - Кременчук.- 2010, - 323 с.
- 11.Шляхтун П. П. Політологія - К., 2007.

Додаткова

1. Головатий М. Проблеми і біля становлення української еліти //Нова політика, 1999.- №2.- С.45-50.
2. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і політичне лідерство.-К.,1997.
3. Куць О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави.-Х.,1999.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства.-К.,1996.
5. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу. Історична ретроспектива і сучасні реалії. К.,- 1998.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2-х т. – К. 1994.
7. Приходько С.М. Політичні аспекти теорії еліти в українській сучасно-політичній думці ХХ ст. – К., 1999.
8. Гончарова О. С., Матета О. А. Політична еліта України: лекційний курс і

практикум: Навчальний посібник. – Харків: Антиква, 2018. – 227 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://http://pidruchniki.ws/politologiya/>
2. <http://www.info-library.com.ua/>

Текст лекції

1. Поняття демократії.

Демократія (гр. *demos*, *kration* – народ і влада) за своїм первинним значенням – “народовладдя”.

В світовій політичній думці існувало два підходи в розумінні демократії як форми правління:

В широкому розумінні слова: демократія – це не лише такі форми правління і політичний режим держави, в яких забезпечується воля народу, а і відповідні критерії суспільних відносин, де гарантуються права і свободи людей, забезпечується їх баланс. **У вузькому розумінні слова:** демократія – такі форми правління і політичний режим держави, які в різні часи розумілись відповідно до двох основних підходів:

Перший підхід: від античності до марксизму	Другий підхід: від лібералів XVIII ст. до сучасності
<p>Питання: “Хто править?” Відповідь: „вільні громадяни”, народ!</p> <p>Марксизм-ленінізм доводив тлумачення демократії до переважно зовнішнього, кількісного значення, а в перспективі – заміни держави самоврядуванням. Ця утопія перетворилась в антиутопію в XX ст. на терені СРСР та так званої “соціалістичної співдружності” разом з міфом про “радянську демократію”, “народовладдя під керівництвом КПРС”.</p>	<p>Питання: “Як організувати владу? Що і як править?” Відповідь: народ – єдине джерело влади!</p> <p>До розуміння демократії сучасні демократичні держави мають достатньо можливостей для аналізу реального досвіду, порівняння з нормативними ознаками демократії. Хоча демократія як народовладдя, в буквальному розумінні – це утопія, ідеал. Але реальна демократія здатна наближатись до нього.</p>

В сучасній політології поняття “демократія” має **чотири основні значення, які отримують підтвердження в реальному житті багатьох розвинених країн світу:**

1) Демократія – форма політичної організації суспільства, де народ – єдине джерело влади, а громадяни беруть участь у державних справах і мають гарантії своїх прав і свобод.

2) Демократія – форма устрою будь-якої організації, де існує рівноправність її членів, виборність органів управління, прийняття рішень більшістю голосів (партії, профспілки, організації).

3) Демократія – це **визнання цінностями: свободи, рівності, прав людини, народного суверенітету**, участі громадян в управлінні державою, поваги до інших думок, пріоритету громадянського суспільства над державою.

4) Поняття “демократія” також використовується для **визначення соціальних рухів, які орієнтуються на відповідні світоглядні цінності: соціал-демократи, християнські демократи, ліберал-демократи, націонал-демократи, вільні демократи..**

Серед різних визначень демократії є і таке: «Демократія – це суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні громадських справ шляхом вільного вибору (голосування). Демократія заснована на прагненнях людей, що роблять вільний вибір, а не на спущеній згори меті. Якщо ж хтось (партія, вождь) накреслює мету, до якої маси "прямують колонами", то це не демократична, а авторитарна система».¹

Таким чином, демократія – це не лише вільні вибори, плюралізм політичних інтересів, а й достатній рівень політичної культури, законослухняності громадян, чіткий механізм реалізації державної влади з верховенством закону, права, соціальною справедливістю, взаємними обов’язками громадянського суспільства та держави, народним суверенітетом (народ – джерело влади).

Справжня демократія є антиподом, альтернативою як авторитарно-тоталітарним політичним режимам, так і анархістському децентралізму, охлократії, загальної та особистої безвідповідальності, хаосу та безладдю.

Перший Президент сучасної Чехії Вацлав Гавел досить влучно заявив

про обов'язкову умову справжньої демократії: „Демократія без громадянського суспільства схожа на тіло без кровообігу.”

Серед сучасних підходів до визначення демократії виділяються два основних: нормативний і емпіричний.

Нормативний підхід:	Емпіричний підхід:
Поняття демократії як народовладдя, виходячи з людських ідеалів та побажань, що будуються на таких основоположних цінностях, як свобода, рівність, повага до людської гідності, солідарність. В умовах демократії найбільша	Стихійний розвиток демократії незмінно призводить до помилок і лише компрометує чергову модель демократії в очах суспільства, віддаляючи той час, коли елементи демократизму стануть нарешті переважати елементи авторитаризму і система демократії почне

На думку Євгена Бистрицького (доктора філософських наук, виконавчого директора Міжнародного фонду «Відродження») для розбудови громадянського суспільства, так необхідного для справжньої демократії в Україні, існують три головні небезпеки:

Перша — **політичний популізм**, суть і небезпека якого полягає в тому, що він свідомо оминає складну реальність інтересів громадян. До того ж, політики — всіх кольорів — удалися до надзвичайного цинізму: платити громадським статистам за демонстрацію масовості їх підтримки. У цьому сенсі будь-які прояви популізму — пряма загроза уже створеному і майбутньому громадянському суспільству з його повагою до гідності громадянина

Друга суттєва небезпека, яка, до речі, тісно пов'язана з першою, — **політичне моралізування**. Воно може мати різні обличчя: від апеляції до справжніх світоглядних орієнтирів національної традиції — до опертя на міфологізовані уявлення про духовні цінності. Усе це добре до тієї межі, доки моралізаторство не витісняє право та правосвідомість, — суть будь-якого справді громадського утворення, а загалом — громадянського суспільства

Третя, найбільша загроза. Це протилежна європейській історії виховання гідності громадянина українська традиція, швидше, чекати благ від доброго, але справедливого провідника, ніж виборювати незалежність від начальника для вільної праці на свою користь. Це традиційно інше саморозуміння, ніж те, що на Заході становить прописну істину: індивідуум не одержує права від держави, він, за власною природою, має невід'ємні й

незаперечні права.

Функції і принципи демократії:

Функції демократії – основні напрямки її впливу на суспільні відносини, метою яких є підвищення соціально-політичної активності громадян в управлінні суспільством і державою.

Основні функції демократії

Функції, що розкривають зв'язок із суспільними відносинами.	Функції, що виражають внутрішні функції держави.
Організаційно-політична – організація політичної влади на демократичних засадах та самоврядування, як джерело державної влади;	Установча – формування органів державної влади і органів місцевого самоврядування демократичним шляхом
Регулятивно-компромісна – забезпечення плюралізму діяльності суб'єктів демократії в рамках співпраці й компромісу;	Контрольна – забезпечення діяльності органів держави в межах їх компетенції, підконтрольність і підзвітність представницьким органам;
Суспільно-стимулююча –	Охоронна — забезпечення

Принципи демократії – незаперечні вихідні вимоги, які ставляться до всіх учасників політичної діяльності, тобто до суб'єктів демократії.

Основні принципи демократії:

- 1) *політична свобода*: свобода вибору суспільного ладу і форми правління, право народу визначати і змінювати конституційний лад;
- 2) *рівноправність громадян*: означає рівність усіх перед законом, рівну відповідальність за скоєне правопорушення;
- 3) *виборність органів держави* і постійний контакт із ними населення;
- 4) *поділ влади*: означає взаємозалежність і взаємне обмеження різних гілок влади;
- 5) *прийняття рішень за волею більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості*;
- 6) *плюралізм* – різноманітність суспільних явищ, допускає не лише плюралізм думок, але й політичний плюралізм — множинність партій, суспільних об'єднань.

Ознаки демократії

– **Демократія має державний характер**: делегування народом своїх повноважень державним органам, забезпечується їх виборністю;

– **Демократія має політичний характер:** політичне різноманіття, виключає державну цензуру та ідеологічний диктат жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова;

– **Демократія передбачає гарантування прав відповідно до міжнародних стандартів.**

– **Демократія передбачає законність** як режим суспільно-політичного життя, який виражається у вимогах до всього суспільства. Кожний орган держави, кожна посадова особа повинні мати стільки повноважень, скільки необхідно, щоб створити умови для реалізації прав людини, їх охорони і захисту.

– **Демократія припускає взаємну відповідальність держави і громадянина.** Арбітром у можливих конфліктах між державою і громадянином є незалежний і демократичний суд.

Суспільство може вважатись демократичним тільки у разі абсолютної переваги демократичних засад як політичного, так і іншого суспільного життя над проявами авторитаризму, тоталітаризму чи анархії. Крім того, демократія повинна мати державні гарантії на підставі закону, механізму їх здійснення, контролю, санкцій до правопорушників із застосуванням всіх можливостей політичної влади: авторитету, насильства, волі, знань.

Таким чином, залишається актуальним відоме висловлювання У. Черчилля “У демократії багато недоліків, але є й одна перевага – досі ніхто не винайшов нічого кращого”.

Отже, демократія – це така система влади, при якій держава, політичні інститути залежать від суспільно (але – не юридично) оформленої волі народу. Тобто одні дають слово, що будуть працювати на благо всіх, отримуючи за це плату та певні блага, а інші – вірять, що так все і відбуватиметься. Тисячолітній досвід свідчить, що так не відбувалося, можновладці ніколи не дотримували слова!

2. Основні концепції демократії.

Основні теорії демократії можна умовно поділити на дві групи **за змістом та формами реалізації**, порівняння яких в таблицях:

а) колективістські, ліберальні, плюралістичні теорії;	б) концепції безпосередньої, представницької, елітарної демократії.
---	---

а) колективістські, ліберальні, плюралістичні теорії:

Колективістські ідеї	Ліберальні теорії	Плюралістичні ідеї
<p>- античність: Платон: ототожнення народу з більшістю населення, необмежена влада більшості над меншістю, яка переходить в охлократію, викликає деспотію;</p> <p>- Ж. Ж. Руссо: майнова рівність, абсолютизація безпосередньої, заперечення представницької демократії; примушення особи “силою бути вільною”;</p> <p>- марксизм-ленінізм: заперечення приватної власності, будь-якої автономії особи, народ; – тільки трудящі класи під керівництвом і контролем компартійної еліти, інтернаціональна однорідність народу</p> <p>тоталітаризм: це терор, пригнічення індивідуальної волі.</p>	<p>- Лібералізм XVIII – XIX ст.: виділення особи із суспільства, держави, первинність особи, пріоритет її прав, групова та індивідуальна свобода; невтручання держави в сферу громадянського суспільства,</p> <p>-ринкове саморегулювання, поділ функцій влад з діючою системою противаг як умова контролю громадян над державою.</p> <p>Поглиблення соціальної нерівності, наростання соціальних конфліктів, які у випадку невтручання держави, непоступливості олігархічної меншості загрожують демократії.</p>	<p>- “розумний егоїзм” XX ст.: ні народ, ні особа не можуть бути рушійними силами політики, бо в групі, міжгрупових стосунках формуються інтереси, ціннісні орієнтації індивіда;</p> <p>- за допомогою групи особа може досягти своїх політичних інтересів, держава – арбітр, забезпечує саморегулювання суспільства як суб’єкта виховання демократичної культури;</p> <p>- підтримка державою соціально незахищених верств населення</p> <p>теорії сучасної соціальної держави (Швеція, Німеччина, Фінляндія, Польща)</p>

Історичний досвід свідчить, що демократія стає благом лише тоді, коли відповідає політичній культурі, менталітету народу. В той же час, самі по собі демократичні принципи не приходять, їх необхідно впроваджувати послідовно, всебічно, як в політичне життя, так і в суспільну свідомість.

Президент США Франклін Рузвельт стверджував, що "кращим свідоцтвом любові до свободи є той стан, в якому перебуває народ.

Кожна людина повинна мати однакову з іншими можливість проявити свою сутність".

б) безпосередня, представницька, елітарна демократія:

Теорії безпосередньої демократії	Ідеї представницької демократії	Теорії елітарної демократії
<p>- Воля народу і державна влада – тотожні: референдуми, вибори, всенародне обговорення.. (<i>Античність, Псков, Новгород, Січ</i>); (+) Справжнє народовладдя, подолання відчуження громадян від влади; підвищення стабільності політичної системи. Ефективний контроль за політичними інститутами й посадовими особами; (-) низька ефективність рішень через недостатність компетентності тих, хто їх приймає; складність узгодження різноманітних, інколи протилежних, інтересів великої кількості людей та неможливість узгодження спільної волі.</p>	<p>- Відповідальність та компетентність обраної влади, відносини між народом та його обранцями на засадах довіри, конституційного обмеження органів влади, контролю (на нових виборах), народний суверенітет щодо влади (утворення, зміна, повалення у разі наступу на природні права); (+) Достатня ефективність рішень відповідно до рівня законослухняності громадян та правового характеру держави, законодавче урегулювання інтересів і повноважень; (-) відірваність від народу в країнах з нерозвиненими демократичними традиціями.</p>	<p>- Принцип політичного поділу праці, коли влада – у політичній еліті, а масам – періодичний, електоральний контроль через ефективний конкретний механізм рекрутування дійової еліти, підконтрольної народу; (+) В державах розвиненої демократії зі значною роллю ЗМІ як четвертої влади, правових гарантіях – це підвищена компетентність, ефективність діяльності під контролем громадянського суспільства; (-) в країнах посттоталітарних режимів еліта стає номенклатурою, що далека від народу, його потреб.</p>

Демократія неможлива в повному обсязі під час війн, а також “миттєво” за наказом, деклараціями, навіть найкращими законами. Особливе значення мають як досвід розбудови демократичних відносин в суспільстві, так і рівень політичної свідомості, обізнаності, культури більшості громадян.

Основні критерії демократії

Ціннісні виміри демократії	Рационально-утилітарні виміри
Демократія – самоцінність, реальне втілення в державному ладі найважливіших моральних цінностей: свободи, рівності, соціальної справедливості, народовладдя (хоча в реальному житті вони мають відносний характер). Свобода багатьма сприймається як тягар, пов’язаний з ризиком, відповідальністю, психологічним дискомфортом . Краще – спокій, порядок, добробут та інші “земні радощі”.	Демократія – найбільш раціональна, корисна для суспільства і громадян форма організації, яка разом з ринковими структурами робить це суспільство відкритим для різноманітних ідей і варіантів розвитку. Ось чому втрачає сене поділ держав на капіталістичні чи соціалістичні . “Відкрите суспільство” побудовано на принципах збереження плюралізму, політичного вибору, співучасті в управлінні, оновлення керівництва парламенту, уряду.

3. Народовладдя в Україні: можливості і реальність.

В Україні демократичні засади почали формуватись ще в кінці 80-х років, під час “Перебудови” в СРСР, тобто, ще до проголошення незалежності Української держави. Особливо суттєві демократичні уроки були отримані під час перших в СРСР, УРСР альтернативних виборів 1989, 1990 років.

По-перше, саме тоді політична активність багатьох людей, більшості населення досягала свого апогею. Тому є дві основні причини: гласність та перші кроки демократизації суспільства в кінці 80-х, після тоталітарного “однодумства” з надіями на “прозахідне краще майбутнє” виводили десятки, сотні тисяч людей на вулиці, мітинги, вибори, референдуми.

По-друге, – це погіршення в 90-х роках соціально-економічного становища, зростання соціальної поляризації суспільства, загальне розчарування владою, “народними обранцями”, навпаки стимулювали зростання політичної апатії, самоусунення багатьох громадян від

політичного життя. До того ж, все більшу роль відігрівали гроші, адміністративний ресурс під час виборчих перегонів, політичного протистояння після них, де демократія, як справжнє волевиявлення народу, мала досить суперечливий вигляд.

Досить неоднозначну роль грають в цьому і ЗМІ, в залежності від їх фінансової залежності. Так, в Україні основні загальнодержавні телеканали поділені між кількома фінансово-олігархічними кланами. Їх позиція відбивається тією чи іншою мірою на редакційній політиці ТБ. Як приклад тенденційності можна навести телепрограму “Проте” на каналі „1+1” в 2004 році. Після новин окремі ведучі “ТСН” оголошували: **“після блоку реклами буде «Про спорт», а фактично починалось відверто брудне, замовне “Проте” (прихована політична антиреклама).** Так було до президентських виборів 2004 р., під час панування, так званих, „темників” від адміністрації Президента Л. Кучми. Але саме це викликало масовий протест журналістів, громадськості й зазнало нищівної поразки в дні „Помаранчевої революції”.

До того ж, рівень політичної свідомості, культури, більшості населення, завантаженість іншими проблемами роблять більш привабливою для мас саме телевізійну інформацію, а тут відіграють особливо велику роль професіоналізм журналістів та популярність відповідних телеканалів. Відома журналістка інтернетвидання «Оглядач» Соня Кошкіна зізналась в прямому телеєфірі, що сама ледве не почала вірити відомостям про Україну з російських теленовин, коли певний час мешкала в Москві і не мала можливості отримувати іншу інформацію.

Для справжньої демократизації ЗМІ в Україні
є три найгостріші проблеми

Доступність для широких верств населення	Адміністративний, або кримінальний тиск на журналістів	Правова незахищеність журналістів
--	--	---

Напевно, мала рацію Наталья Лігачова, яка в блозі «Української правди» заявляла: «Фактически, сейчас существование украинской журналистики и, прежде всего ее телевизионного сегмента, оказалось под угрозой превращения из фундамента гражданского общества в не более чем часть индустрии развлечений и пиар-технологий. И от позиции именно профессиональных и авторитетных журналистов зависит, удастся ли нам справиться с этой угрозой,

или нет».

Закріплення в ст. 1 Конституції України демократичної, правової держави, як і конкретизація цього в інших статтях – це сьогодні більше декларація, ніж реальність. Хоча Основний закон має статус головного нормативно-правового акту прямої дії.

Реалізація принципу розподілу влади з відповідною системою протидії мають стати основними засадами розбудови демократичного суспільства. Для цього **Верховна Рада** повинна своєчасно **приймати найнеобхідніші закони** для забезпечення економічного росту, політичної стабільності, узгодження інтересів усіх соціальних верств та **забезпечувати разом з Президентом, урядом через чіткий механізм їх реалізацію, а судова, правоохоронна системи – покарання винних в їх порушенні.**

Сильна влада – нагальна потреба для українського народу. Сила демократичної влади значною мірою ґрунтується на довірі народу, його активній, зацікавленій участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри значну роль відіграють дії самої держави, її посадовців та владних структур.

Окрема мова про референдуми як народне волевиявлення, регламентоване в III розділі Конституції України. Проявом безпосередньої демократії референдуми можна вважати лише тоді, коли рівень політичної обізнаності, свідомості народу та правові гарантії справжньої свободи вибору відповідають сучасним світовим демократичним нормам. У нас же ситуація дещо інша, це підтверджується референдумом 16 квітня 2000 року, рішення якого не мали ніяких правових наслідків, так і не були імplementовані до Конституції України. При чому, якщо питання про обмеження депутатської недоторканості та зменшення кількості народних обранців з 450 до 300, напевно, були цілком зрозумілі виборцям, то інші два – про право Президента розпускати парламент у разі не створення парламентської більшості та, тим більше, двопалатний парламент) – для абсолютної більшості, скоріш за все, – ні! Чому ж на референдумі понад 80% виборців підтримали всі чотири запитання?!

В нашій історії останніх років були три референдуми, два з яких в 1991 році (17.03 та 1.12) і один в 2000 році. На всіх, хоча й з різними відсотками (від 70% до 90%), були дані позитивні відповіді на питання, які пропонувала влада, незважаючи на протилежність деяких з них за змістом (як в 1991 р.). Це свідчить про недостатній рівень компетентності громадян, які голосують, та про вирішальну роль адмінресурсу як атавізму тоталітарного

політичного режиму. Обґрунтованим виглядає ствердження політолога з Одеси **Г. В. Музиченка**: «На сучасний момент в Україні відбувається процес політичного реформування системи влади, в результаті якого має бути побудована нова держава з такою моделлю демократії, яка забезпечить стабільність та розвиток українського суспільства. Обрання такої моделі повинно ґрунтуватися на потребах самого суспільства, а тому на сьогодні найактуальнішим питанням є налагодження взаємозв'язку між сегментами українського суспільства і структурами влади.»